

Il parler pign

Autor(en): **Manetsch, Augustin**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **62 (1977)**

Heft 9

PDF erstellt am: **24.06.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-882280>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Il parler pign

da Augustin Manetsch

Introducziun

Sche ti scrivas sur d'in parler, sche stos ti far ina introducziun e dir leu pertgei che ti scrivas, ha in amitg cussegliau a mi. Jeu scrivel denton buca sur d'in ver parler, e pertgei che jeu hai scret, vegnan ins ad endriescher sch'ins legia a fin. Ins savess scriver in entir roman sur da quei um. Quei ch'il lectur anfla cheu ei denton buca in roman, mobein entgins schabetgs vers e succedi. Quellas scenas ein cavigliadas e culadas ina vid l'otra, aschia ch'ellas duessen dar in maletg d'ina persuna che ha viviu denter nus, mo che ha empruau stinadamein da viver ina veta sco el ha vuliu.

Mia emprema sentupada cun el

«Ei era ina biala damaun da stad, in gliendisdis. Miu bab era levas fetg marvegli ed haveva fatg ina detga segada, e nus eran gia vid igl enzerdar ch'il vitg leugiu sedestadava pér per entscheiver la truscha dalla jamna.

Ei fuva aunc baul la stad e da quei temps buca bugen ch'enzatgi vegneva si tier nus. Tonpli havein nus mirau liung cura che nus havein viu giudem nies frust a vegnend siadora in umet, falombers, buca malvestgius, mo malscultrius e penderlius, ed ins veseva meters naven ch'el veva durmiu enzanua en in clavau ni en ina bargia. Ins ha era viu immediat che quella persuna haveva nuot prigulus ni schizun criminal vid ella. El era sco detg zaclins e falombers, sia entira cumparsa exprimeva enzatgei simpatic, mo falliu. El varga siado senza far pli bia stem da nus.

Cheu cloma il bab che enconuscheva para ei bein quei cumpogn:

„Quel s'ei!

Quel piglei!

Igl umet fa in caraun e cuora dallas plauncas giu quei che las combas pontrer. Quella gada tegn el empau pli seniester e svanescha dalla val giuado senza mirar anavos.

„Quei ei il parler pign', fa il bab riend. „Quel duei mo ir a casa e star a casa, el ha bien avunda leu.'

Il schabetg da quella damaun ha buca giu pli bia impurtonza en mia veta, mo onns pli tard ei quei eveniment vegnius endamen a mi biaras gadas.

Jeu sun ida en claustra, daventada muniessa ed hai empriu da tgirunza. La lavur da mia entira veta en spitals, tier privats ed ellas casas pauperilas (sco ellas vegnevan numnadas da quell'as uras) han dau la caschun a mi da veser ed udir bia. Savens hai jeu giu stretg contact cun ils carstgauns che vivan plitost dalla vart umbrivauna dalla veta. E la finala hai jeu puspei anflau il parler pign sco um vegl.»

Mo ina buccada parler

Avon che cuntinuar lein nus contemplar in tec pli detagliadamein nies schani. Dapertut enconuscheva el enzatgi ed ins enconuscheva era el, nua ch'el mava. Cura ch'el vegneva en in vitg seradunava la glied entorn el e tedlava sias tschontschas, ei vilentavan e cudizzavan el, e la finala envidavan ins el ad in migiel vin ni dus, e sin quei scheva el mai na.

El era ina creatira ch'ei stada avisada sia entira veta sin la buontad dils concarstgauns. Giu quitaudad el ha sia vischnaunca nativa che ha fatg endretg cun el, malgrad ch'el ha magari strapazzau la pazienza dallas persunas responsablas. Ton sco ins sa eis el buca staus in ver parler, mo sia veta ha el purtau quei num. El era buca in da quels parlers, quels tips simpatics che vivan lur atgna veta agl ur da nossa societad, mo el ei era mai sesentius bein da casa en quella schinumnada veta undreivla che nus vivin. Sch'ins legia in tec ellas notizias registradas sur dad el, sche croda ei en egl ch'el scappava adina. El scappava buca per quei ch'el vess giu schliet a casa, negliu nua ch'el scappava haveva el aschi bien uorden e tractament sco quei ch'el gudeva a casa.

Mo el scappava adina puspei. Tgei catsch intern era en quei carstgaun? Tgei laschava buc el en ruaus?

Ina outra «qualitad» ch'il parler veva, era ch'el deva da crer sco da plover. Schi paupers sco el pareva en beins corporals e spirtals, el senteva che la veta haveva cuglienau el. Silmeins sesenteva el lu ventireivels, cu el saveva dar da crer alla glied tgei studis ch'el hagi fatg, tgei renomai umens ch'el enconuschi persunalmein e tgei ch'el sappi tut. Sia specialitad era da segloriar cun sia enconuschientscha da lungatgs. La glied era aschi buntadeivla e fageva sco da crer. Els onns da giuventetgna ei in carstgaun normal forsa necessitau da far empau extravaganzas. El stravaghescha per cumpensar quei che maunca ad el. Culs onns vegn il giuvenot pli tschentaus, anfla siu mistregn, sia lavur, siu pensum e sia responsabladad e sa viver aschia andantamein.

Mo tuts han buca quella ventira.

Sia giuventetgna

Quei ch'ei scret tochen ussa ha ina sora tgirunza raquintau per part. Las ulteriuras ponderaziuns ha igl autur fatg a caschun da sias duas ni treis sentupadas casualas cun il parlar pign. Igl autur ha vuliu saver aunc empau dapli e lu ha el survegniu dalla medema sora la suandonta brev.

«Preziau,

Jeu hai survegniu oz dapli notizias e sai era aschunscher ina fotografia da quei um che Ti anflas aschi interessants. En nossa cronica hai jeu aunc anflau questa notizia:

«1891 brachte man uns ein neugeborenes Kind mit samt der Mutter.»

Quei ei il parlar pign. Naschius a T – P sin in ladretsch fein. Morts eis el cheu egl asil.

Per la vischnaunca haveva el da far enqual lavur, per exempel resgiar si lenna per las pegas da scolas e.a.v. Da gliez temps era ei aunc igl usit, che cura ch'ils mats organisavan enzatgei, che els vegnevan ensemen la sera en casa da scola e buevan e magliavan. Inagada era il suranumnau seneziaus l'otra damaun dalla caschun ed ha aunc svidau las restonzas els migeuls. Quei era stau avunda per sedurmentar denter la lenna e schar la pegna freida.

Inagada ch'el era fugius, e che la polizia veva menau el a casa e mess el en stiva, cloma ina sora il polizist en l'otra stiva, en quei mument ei il parlar pign fugius ord dad esch e svanius danovamein.

Pigns era el e saveva sezuppar en mintga ruosna entochen ch'il prighel era vargaus. Malezia haveva el gronda, mo el ha duvrau ella per caussas da meins gronda valeta.

Mintga polizist da quei temps enconuscheva el, ed el enconuscheva era tuts polizists. . . .»

Ina outra informaziun sur dil parlar pign relata il suandont:

Adina en casa pauperila a T. Frequentau a T. la scola primara, suenter staus in onn a Fribourg en in internat a scola, aschia ch'el saveva plidar il lungatg franzos.

En questa cuorta skizza eis ei buca pusseivel da saver sclarir e capir la persuna dil parlar pign en tuts detagls. Nus stuein denton far in pèr patratgs sur da sia educaziun. La pedagogia ha intercuretge affons pigns en fetg differents milieus e purtau ils mussaments che gia il tractament ch'igl affon pign gauda ils emprems meins da sia veta ei d'immensa impurtonza per siu svilup. Impurtontissima ei la rolla dalla mumma, ni d'ina persuna che sa remplazzar la mumma. Igl American R. Spitz ha intercuretge affons dad ina casa d'orfans che vegnevan tgirai en gruppas dad otg entras ina sora, ed affons naschi en ina perschun da femnas che vegnevan tgirai mintga di da lur mummas. Spitz recapitulescha aschia:

«Ils affons en la casa d'orfans ein isolai e serrai en perschun en lur letgs. La casa d'orfans dat buca mo negina mumma ad els, era buca ina mumma remplazzonta, mobein mo igl otgavel d'ina sora.»

Autra ei la situaziun en la partiziun per mummam en perschun. Las femnas ein serradas en e drezzan tutta activitad e tut interess a lur pops.

«La partiziun en perschun dat a mintga affon ina mumma, la quala dat tut quei ch'ina buna mumma dat normalmein ad in affon, ed ultra da quei aunc tut quei ch'ella ha.»

Spitz porta lu ils mussaments ch'ils affons carschi si ella casa d'orfans seigien bia pli anavos che quels ella partiziun dalla perschun.

«Dils affons denter 18 meins e 2½ onn tschontschan mo dus da 26 in pèr plaid. Quels dus affons san ir, in tierz entscheiva gest ad ir. Quasi buc in soli sa magliar persuls, els ein aunc buc schubers e fan aunc ellas caultschas.»

Ed ussa anavos tier il parlar pign. Tgei far cun in affon nievnaschiu ch'ins anfla ina damaun d'october sin in ladretsch? Ins porta el allas soras en casa pauperila. Quei havessen ins fatg en tgei vischnaunca ch'ei fuss stau. La persuna che ha dau las biaras informaziuns per questa lavur manegia:

«Scadincass han las soras puppergnau el bravamein. Bia buns exempels ha el era buca viu en siu ambient d'affonza. Per quels motivs han ins insumma stuiu calar da prender affons en da quellas casas.»

Il process da socialisaziun dil parlar pign vegn a haver giu bein enqual largia e bein enqual nuv.

Ussa schein nus suandar ord sia veta entgins datums da fugia e return. Ins vegli buca considerar quei sco ina «cronica scandalusa», anzi quels datums cuntegnan denter las lingias bia comica ed ironia.

Notizias sur dil parlar pign

Il parlar pign da 27 onns

uost	ils 20 ei J D fugius
sett.	ils 9 ei J D vegnius transportaus anavos

28 onns

schaner	ils 2 ei J D fugius
schaner	ils 26 ei J D vegnius
uost	ils 1 ei J D ius sill'alp Lumpegna a pertgitar nuorsas
uost	ils 13 la sera ei J D turnaus giu dall'alp Lumpegna
uost	ils 15 ei J D fugius

30 onns	
schaner	ils 16 ei J D fugius
mars	ils 4 ei J D vegnius
october	ils 9 ei J D fugius
31 onns	
schaner	ils 14 ei J D vegnius
uost	ils 9 ei J D ius si Punteglias sco starler pign
32 onns	
avrel	ils 9 ei J D ius fumeagl entochen ils 5 da zercladur
fenadur	ils 16 ei J D ius a Nadels cavrer
fenadur	ils 22 eis el fugius
october	ils 4 eis el turnaus cun la polizia
33 onns	
zercladur	ils 24 ei J D fugius
fenadur	ils 12 ei J D vegnius transportaus dad Unterterzen. il medem di ina mesa ura pli tard eis el puspei fugius.
34 onns	
matg	ils 27 ei J D vegnius transportaus dad Erstfeld
35 onns	
schaner	ils 1 ei J D fugius
fevrer	ils 4 eis el turnaus
avrel	ils 3 eis el fugius
matg	ils 17 eis el vegnius sil schub
matg	ils 24 eis el fugius
november	ils 30 eis el vegnius sil schub
36 onns	
fenadur	ils 17 ei J D fugius
fenadur	ls 25 eis el vegnius sil schub
sett.	ls 25 eis el fugius
october	ils 29 ei J D vegnius sil schub
october	ils 30 ei J D fugius

Aschia va ei vinavon onn per onn. Fugir e turnar. Turnar a fugir e puspei turnar, da libra veglia ni per forza. Cu J D ha giu 46 onns scriva igl administratur la suandonta notizia el schurnal (quella gada per tudestg) «August den 2.: Heute trat J D seine übliche Ferienreise an.» Plirs onns anflein nus lu pli paucas notizias dil parler pign. Denton era el arrivaus ella vegliadetgna da 57 onns. Lu anflein nus la notizia digl administratur: «Schaner ils 22, oz sundel staus per J D enta C, nua ch'el era staus sur notg.» Ina outra gada ha ei num «... vegnius dad Andiastr, ... vegnius dad Aquila, ... vegnius da Val

Sumvitg, . . . da Glion, . . . da Rabius, . . . J D ei vegnius dad Altdorf, el era staus el Tessin ed egl Uri.»

Pli u meins duei el haver fatg l'entira veta quella canzun, aunc en ses vegls dis.

Enzatgei hagi el adina luvrau, ins stuevi mirar ch'el hagi occupaziun. El fagevi bein empau lavur, mussavi magari bunaveglia, mo eri fidaus gnanc per tschun raps. Alla fin da sia veta viveva el dil vargau, e saveva raquintar massas da sia veta. Inaga ha el entupau il monsignur uestg ed ha detg a quel, el seigi lu percass era aunc staus vigl Uri a cavar truffels per el. Ei deva insumma strusch enzatgi dil qual el saveva buca dir: tier quels sun jeu era staus. Mo gliez era maneivel pusseivel en tut quels viadis ch'el haveva fatg. Atgnamein levi el vegnir scolast, mo la vischnaunca hagi buca schau studegiar el. Daners ch'el survegneva ni gudignava eran naven en in dai. Cura ch'el mava cun daners en sac ord casa, stuevan ins quintar ch'el tuorni tschuberlins, ni ch'ei portien el a casa.

Siu siatontavel anniversari

A caschun da siu siatontavel anniversari havevan las soras ed ils cussadents digl asil fatg ina fiastetta cun el. Mo sunter la fiasta leva el aunc ir vinavon, el mondi aunc tscheu e mondi aunc leu. Las soras han lu detg ch'el dueigi star a casa, en quels onns mondien ins buca pli entuorn, ins sappi gie mai tgei ch'ei schabegi. Mo ei ha gidau nuot. L'otra damaun mava el en tschappas e cul tschiep sut bratsch tut agrad dallas plauncas siadora. Da miezdi era el buca anavos, mo las soras fan buca pli bia cass. Pér la sera, cura ch'el era aunc buca dentuorn, entscheivan ellas a panzar. Ins sa ton mai. Quella sera han ins encuretge el en tut ils clavaus sillas plauncas, mo anflau nuot.

L'otra damaun ei la polizia vegnida cun il tgaun ed ei semessa alla tscherca. Buca lunsch si ha il tgaun cattau ils fastitgs ed anflau il parlar sut ina caglia. Quei tgaun sto haver fatg ina sgarscheivla impressiun ad el pertgei el ei quasi snarius dalla tema. Il polizist, in um da sauna raschun, ha viu immediat tgei sgarschur ch'il parlar haveva dil tgaun. Buca cartend, mo sperond che quei savessi esser ina medischina, lai el far empau. Il tgaun hagi cumpignau il parlar sco da cumpignar in malfatschent tochen el vitg. Leu ha il polizist teniu in dètg priedi e detg, sch'el scappi aunc ina gada, metti el sia fotografia en tuttas gasettas, che la gliud vesi tgei fegher ch'el seigi. «Lu eis ti era pigliaus immediat, sche ti fuias aunc ina gada.» Il parlar empermetta avon Diu e tut ils sogns ch'el scappi mai, mai pli e vegn relaschaus.

La ricla tonscha gnanc tochen egl asil. Leu se presenta il fugitiv cun la dè-tga preschientscha e raquenta ch'il polizist hagi fotografau el ed el vegni en tuttas gasettas. Quei seigi bein ina honor sin la fiasta da siatonta onns. El capeva da strubegiar las caussas. Il lavatgau ha gidau per in temps e lu ei il parlar fugius puspei. Cu ei era fiastas el contuorn stuevan ins quintar ch'el vegni buca ad uras a casa. Ina gada ha la polizia anflau el la sera al-las endisch en in sfoss sper la lingia dil tren. El saveva semplamein buca star a casa. Ina outra ga vegneva el ch'el veva buiu sc'ina mélla, lu stuevan ins purtar el da duas scalas si e metter el en letg, mo il bia strusch ch'el era si seruclava ni seruschnava el da scala giu. Lu savevan ins turnar a metter ensi el. Dallys nodas ch'el fageva da dar da scala giu era el el stan da dir ch'ei seigi fridas ch'el hagi survegniu.

La bandiera dils mats

Igl ei da remarcar cheu ch'il persunal che tgira da questa glied drova ina pazienza enorma, ina natira ferma, in saun humor e bia, bia sacrifici. Co ins sa prender talas caussas cun humor muossa la suandonta episodio.

Cura ch'el ei staus el Tessin, eis el tenor siu raquintar staus maridaus. El metteva gronda peisa sin quei. La sora tgirunza leva buca crer quei ed ha anflau in bien rampin per metter el en fatalidad. Tenor el fuss la maridaglia stada aschia:

Ina gada era el serabitschus el Tessin, leu veva el fatg si ina e lu staus pli ditg. Mo la ventira ha buca giu liung cuoz. El haveva el senn da maridar, mo la spusa ei vegnida malsauna e morta. El seigi lu secapescha staus leu ed ius suenter bara. Sin santeri havevi el gronda malencurada, e cura che la spusa seigi stada satrada hagi el dumandau igl augsegner, sch'el savessi buca aunc enzinar en els. Igl augsegner hagi rispundiu ch'ins fetschi quei normalmein tochen che omisdus seigien en veta, mo sch'el vegli propi star fideivels a quella, sche sappi el far ina excepziun. Ed el hagi enzinau en els. Quei haveva el adina da ruschanar.

In di damonda la sora tgirunza el:

«Ussa teidla ina gada Sepli sche ti has da murir in di, sche stuein nus saver tgei che nus vein da far, sch'igl ei da dar en che ti seigies maridaus, ni che ti seigies mat vegl. Pertgei sche ti eis mat vegl vegnan ei cun las bandieras. Mo sche ti eis maridaus dat ei nuot da quei. – Basta patratga ussa co ei stat.»

«Bein, atgnamein fuss jeu schon maridaus.»

«Teidla, ti stos dir gie ni na ch'ins sappi. Sas, en cass che ti vesses da mu-

rir, savessen ins buca tgei pigliar a mauns. Pils mats vegls vegnan ins cun bandieras, ils maridai survegnan nuot.»

Aunc en quella situaziun capescha el da far da lieur, mo stuer s'imaginar sia atgna sepultura senza bandieras fa tuttina mal, aschia ch'el conceda silmeins ton:

«Na, na gliez schon buc, ei dueien mo vegnir cun las bandieras.»

«Bien, lu savein nus che nus havein d'empustar ellas», finescha la sora il discuors.

Ina honor ella pleiv

Dumengias, ni in summa dis da procession e bara purtava el il cafanun e da quei haveva el il detg gaudi. Mo sch'ei suflava empau purtava il cafanun el, lu stuevan ils buobs siglir neutier e gidar. Cura ch'el ha giu purtau 25 ni 30 onns il cafanun e ch'el pudeva buca pli, han ins fatg ina dumengia ina fiasta cun el. Ins ha mess ora ina bandiera, mess si matg ad el e schau vegnir el si el chor. Igl augsegner ha fatg in plaid e renconuschiu ses merets. Ei secapescha ch'el ha lu giu da raquintar dis e dis da quella honor. (Contas gadas ch'el ha muncau cura ch'el havess giu da purtar il cafanun vegn igl augsegner buca a haver menziunau en siu plaid).

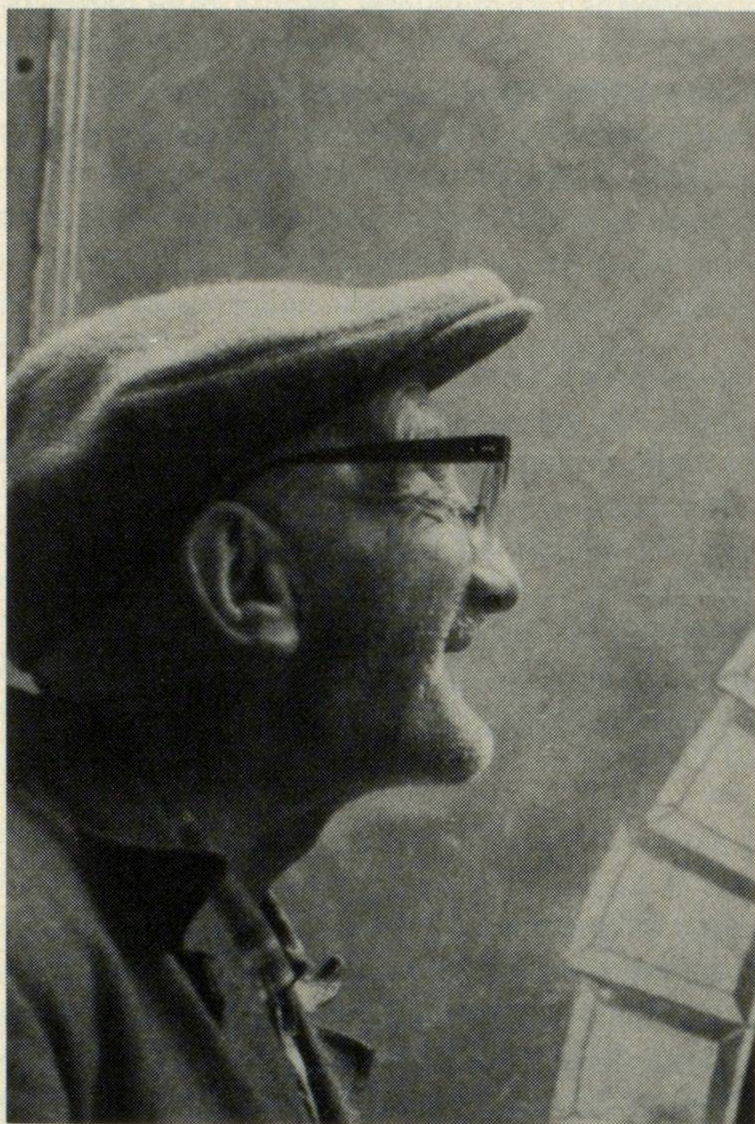
Encunter la fin

Duront sia veta ha el adina giu l'impressiun che la vischnaunca stoppi esser cheu per el e sch'enzatgei mava buca suenter siu nas senuspeva el buca da dir che la vischnaunca fetschi buca sia obligaziun. Cura ch'ins ha midau casa e retratg dimora egl asil niev ha el manegiau ch'ei seigi buca stau memia baul. El era ussa in um vegl, endirius, mai staus malsauns, e cavels haveva el mo tons ch'ins havess saviu dumbrar els.

Avon sia mort eis el staus in pèr meins malsauns, mo lu eis el staus in bien ed engrazieivel da tgirar. Sco las soras dian ha el fatg lu bia bien per tuts ils disgusts ch'el veva fatg avon. Ins sa buca dir ch'el eri seremess, anzi, el ha fatg negins problems sur da sia fin, sco quei ch'el ha mai fatg problems sur da sia veta.

El piteva grondas dolurs ed ins stueva tut sesmarvegliar ch'el purtava sia malsogna aschia. Ils davos otg dis eis el staus il bia senza schientscha e refusava tut nutriment. Auter ch'in tec aua sin in tschadun prendeva el nuot. In di eis el sedurmentaus ed ha fatg siu davos viadi dil qual el sto buca turnar pli.

Biara glied ein i suenter bara ad el. Parents veva el negins. Era ils mats seigien vegni cun las bandieras. Per la rauba ch'el ha relaschau negin che hagi giu da sescagnar.

J D en ses vegls dis. Ses egls pigns ed il baditschun git reflecteschan la malezia che era en quei carstgaun.

Conclusiun

A caschun dallas retschercas ha la glied dumandau savens daco che quella persuna sappi in summa interessar enzatgi. Daco san ins s'interessar per ina persuna ch'ei gia morta e satrada e ch'ha fatg duront sia veta pauc auter ch'il cuntrari da quei ch'el vess giu da far? In motiv da descri-

ver ina tala persuna ei dad empruvar da sepatertgar viaden ella olma d'in carstgaun che ha empruau stinadamein da viver auter che quei che nus vivin.

In auter motiv ei staus quel da dar ina egliada sin la lavur dil persunal da tgira en nossas casas, spitals ed instituts, cun in cert sentiment d'engraziament enviars quella lavur sociala.

Tgi che ha enconuschiu il parlar pign – e quei ei fetg biars – vegn buca a haver grev da localisar el. Igl ei buca stau igl intent da vuler criticar ina vischnaunca ni sias autoritads, anzi, il parlar savess esser naschius empau en tgei vischnaunca ch'ins vul, siu decuors dalla veta havess viu ora pauc auter.

Ina raschun ch'ins ha astgau scriver sur dad el ei ch'el ha insumma negina parentella pli, quei han ins saviu attestar a mi pliras gadas. Ins vegli pia buca far suspects da quellas varts.

Emblidar astgein nus denton buca ch'ei dat aunc oz tons e tons concarstgauns che vivan ni ston viver sco quei ch'il parlar pign ha viviu.

Las notizias cronologicas sur dil parlar pign ein pridas ord il schurnal dalla casa pauperila e publicadas cun la lubientscha dil president communal.

R. Spitz ei citaus tenor Hospitalismus I, Erziehung in früher Kindheit, ediziuns Flitner, Minca 1968.

Bien engraziament a tut tgi che ha dau a mi informaziuns sur dil parlar pign.